

ÖZBEK TÜRKÇESİNİN LATİN ALFABESİ ESASINDAKİ İMLASI ÜZERİNE

Feridun TEKİN*

ÖZET

Sovyetler Birliğinin dağılma sürecini takiben 1990'lı yılların başlarında bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde *millî dil politikaları* oluşturma bağlamında birtakım yenilikler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu yeniliklerin en önemli ayağını da alfabe değişiklikleri oluşturmaktaydı. 1940 yılından itibaren Ruslar tarafından kabul ettirilen Kiril alfabesini kullanan Özbek Türkleri de 1995'te Latin esaslı yeni bir alfabe kabul etmişlerdir.

Köklü bir edebî geleneğin günümüzdeki temsilcisi olan Özbek Türkçesinin zengin ses varlığını yazıya yansıtma ve çeşitli karmaşıklıklara yol açmayan eksiksiz bir imla oluşturmada söz konusu alfabenin Kiril alfabesinde de olduğu gibi birtakım eksiklikleri göze çarpmaktadır.

Bu bağlamda çalışmamızda Latin esaslı yeni Özbek alfabesi ve söz konusu alfabe esasında oluşturulan imla kuralları çeşitli açılardan değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi-Latin esaslı yeni Özbek alfabesi-Özbek Türkçesi imlası.

THE UZBEK ORTOGRAPHY WORKS ON LATIN ALPHABET

ABSTRACT

During and after the collapse of USSR and at last decade of the 20th century the Turkish Republics of Central Asia who got freedom began to make innovations to form a national language policies. Most important part of these innovations was the changing the old alphabet. Uzbek Turks who were using the Kiril alphabet after 1940

*Yrd.Doç.Dr., Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçe Ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. Afyonkarahisar/TÜRKİYE. tekinferidun@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

by coercing of Russians; They accepted a Latin orjinated alphabet as their current alphabet in 1995.

Uzbek Turkish which was a representative of an old literature tradition accepted. However in Latin alphabet there were some proplems in reflecting the rich voices entity of Uzbek Turkish to written and not causing confusion as in Kril alphabet. In spite of the efforts in order to make a decent alphabet there were some imperfections as in their old Kril alphabet.

In this paper, we aim to evaluate Latin orjinated new Uzbek alphabet according to different rules of orthography.

Key Words: Uzbek Turkish-Latin orjinated New Uzbek alphabet- Ortography of Uzbek Turkish.

Özbek Türkçesi, Karahanlı (XI.-XIII. yüzyıllar) ve Harezmi (XIV. yüzyıl) edebî dillerinin devamı olarak Timurlular idaresi altında gelişip, Nevayî'nin eserlerinde klasik şeklini alan ve XV. yüzyıl başından 1920'ye kadar kullanılan Çağatay Türkçesinin günümüzdeki temsilcisidir.

Türkler tarihleri boyunca Köktürk, Uygur, Arap, Latin ve Kiril olmak üzere beş ayrı alfabeyi yaygın olarak kullanmışlardır (Ercilasun 1998: 111). VIII. ve IX. yüzyılda Köktürk alfabesi, IX-XVII. yüzyıllar arasında Uygur alfabesi, XI. yüzyıldan 1920'lerin sonuna kadar ise Müslüman olan Türk dünyasının ortak alfabesi olarak da Arap alfabesi kullanılmıştır.

1920'lerin sonunda ise Sovyet yönetimi altındaki Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye Cumhuriyeti Latin alfabesine geçmişlerdir (Ercilasun 1998: 112). Bununla birlikte İran, Irak ve Çin'deki Türk toplulukları halen Arap alfabesini kullanmaktadırlar.

Ruslar, Türkistan coğrafyasında hâkimiyeti altına aldıkları Türk devletlerinde çeşitli dil politikalarını uygulamaya koymuşlardır. Bu dil politikaların amacı Türklerin dil birliğini bozmak ve dolayısıyla Türk boylarının birbirleriyle anlaşmalarını sağlamaktır. Bu bağlamda 1927'den itibaren Ruslar tarafından önce bütün Türk boylarının ortak Arap alfabesi, Latin alfabesiyle değiştirildi. 1927-1930 yılları arasında hem Arap hem de Latin alfabesiyle birçok gazete ve dergi basıldı; dolayısıyla bu dönem, bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

geçiş dönemi oldu ve 1930 yılına kadar Latin alfabesine geçiş tamamlandı (Coşkun 2000: XXVIII).

1929-1940 yılları arasında Türkistan'da yaşayan Özbek Türkleri Latin alfabesini kullanmışlardır. Aslında Latin alfabesine ilgi Özbek aydınları arasında 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, “ceditçilik” hareketinin güçlendiği bir dönemde ortaya çıkmıştı. Bu dönemde “Latinciler” olarak isimlendirilen aydınların temsilcisi olduğu birtakım yenilikçi akımlar teşekkül etmişti. Bu akımın temsilcilerinin hedefi kısa zamanda halkı okur yazar yapmak, teknoloji ve bilimin gelişmesine zemin hazırlamaktı. Bunun için de tek bir yazı dili, tek bir edebî dil oluşturma bağlamında yeni bir alfabeye de ihtiyaç duyulmaktaydı (Kuçkartay 1999: 122). Bu amaçlar doğrultusunda “Latinciler”, Özbek ağızlarını esas alarak “*bir sese bir harf*” prensibinden hareketle 33 harfli Latin esaslı bir alfabe oluşturdular ve 1929'da Semerkand'da yapılan imla kurultayında kabul edilmesini sağladılar (Kuçkartay 1999: 123). Bu alfabe, 1934 yılında 30 harf ve bir kesme işareti olmak üzere yeniden düzenlenmiştir. 1940 yılından sonra ise Özbek Türklerine Sovyet yönetimi tarafından Kiril alfabesi kabul ettirildi. Bu, Sovyet yönetimindeki bütün Türkleri kapsayan bir dil politikası idi ve sonuçta Kiril alfabesi temelinde birbirinden farklı alfabelerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Çünkü bu alfabe, totaliter rejimin bütün Sovyetler Birliği, özellikle Özbekistan'da uygulandığı bir dönemde oluşturulmuştu. Bu sebepledir ki alfabede dönemin dil politikalarının gerçek yüzü açıkça görülmekteydi (Kuçkartay 1999: 123).

1990'lı yılların başında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yeni bir sürece girilmiş oldu. 30 Ağustos 1991'den itibaren Türk Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla alfabe konusu yeniden gündeme oturdu. Daha önceleri de alfabe konusu zaman zaman tartışılmış ve kullanımdaki Kiril alfabesinin revize edilmesi düşünceleri ortaya atılmıştır (Ercilasun 1998: 113).

Bu cümleden olmak üzere Özbekistan'da da 1991'den itibaren Kiril esaslı Özbek alfabesini değiştirme konusunda çeşitli projeler ortaya atılıp önemli tartışmalar olmuştur. Bunun sonucunda 2 Eylül 1993'te Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov iki maddelik “Latin Yazuvige Esaslengen Özbek Elifbasini Cariy Etiş Togriside” kanunu ilan ederek resmen Latin esaslı alfabege geçilmiştir. Birinci madde, 31 harfi ve 1 işaretli (apostrof) Latin esaslı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 3/6 Fall 2008

alfabenin yürürlüğe girdiğini, ikinci madde ise pek çok Özbekçe eserin yazılmış olduğu eski Arap ve Kiril esaslı alfabelerin öğretilmesi şartlarının yaratılacağını emretmektedir (Ercilasun 1998: 118). Bu kanun doğrultusunda Latin esaslı yeni Özbek alfabesi 1 Ocak 1996'da ilkokul birinci sınıftan başlayarak okullarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu da kademeli bir alfabe değişikliği anlamına gelmektedir.

İristay Kuçkartay, 1999 yılında, Trabzon'da yapılan “Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasında Yansımaları” isimli sempozyumda Latin esaslı yeni Özbek alfabesinin hayata geçirilmesi ile ilgili olarak sunduğu bildiri Kiril esaslı Özbek alfabesini çeşitli açılardan eleştirmiş ve bu alfabenin Özbek Türkçesinin ses sistemine uygun olmadığını, bu durumun alfabenin kabul edildiği andan itibaren anlaşılması olmasına rağmen uygulanmaya devam edildiğini ve bu çabaların Özbek Türkçesinin ses sistemini Rus dili ses sistemine yaklaştırma olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda bilim adamı, Latin esaslı yeni Özbek alfabesinin Özbek halkını bütün Türk dünyasıyla ve bütün dünya ile daha da kuvvetle bağlayan canlı bir köprüye dönüşeceği görüşünü ileri sürmüştür.¹ İşte bu noktada Latin esaslı yeni Özbek alfabesinin Kuçkartay'ın belirttiği hususları taşıyıp taşımadığını tartışmamız gerekmektedir. Ama bu tartışmayı yapmadan önce söz konusu alfabe esasında oluşturulan imla kurallarının neler olduğunu belirtmeliyiz.

24 Ağustos 1995'te Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu “Latin Yazuvige Esaslangen Özbek Elifbasini Cariy Etiş Togriside” kanunu uygulamaya koymak amacı ile “Özbek Tilining Esasiy İmla Kaidelerini Tasdikleş Hakide” 339 sayılı bir karar almıştır. Bu karar dört maddeden oluşmaktadır:

1. Özbekçenin esasi imla kuralları onaylansın (kurallar ektedir).
2. Bakanlıklar ve bakanlık organları, mahallî idareler ve yönetim organları, kitle iletişim kurumları, bütün yazışma ve faaliyetlerinde, matbuatta Latin harflerinin esas alındığı Özbek alfabesini kullansınlar ve söz konusu kuralları uygulama ile ilgili tedbirleri alsınlar ve uygulansınlar.
3. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Yüksek, Orta ve Özel Eğitim Bakanlığı, Halk Eğitimi Bakanlığı, Devlet Basın Yayın Kurumu

¹ Geniş bilgi için bk. İristay Kuçkartay, “Latin Esaslı Özbek Alfabesi (Kabul Edilmesi ve Uygulanması)”, Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasında Yansımaları Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, KTÜ. Yayınları, 1999, s. 121-125.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

üç ay içinde okullar için kılavuz niteliğinde Özbekçenin imla, şahıs ve yer adları lügatlerini hazırlasınlar ve yayınlanması ile ilgili tedbirleri alsınlar.

4. Söz konusu kararın uygulanmasının takibi görevini Bakanlar Kurulunun eğitim, bilim, toplumsal meseleler ve kültür işleri ile ilgili organları üzerine alsın (ÖTKLAİL 1999: 7).

Bu kanunun 1. maddesi ile kullanımda olan Kiril esaslı alfabenin yerine Latin esaslı yeni Özbek alfabesi kabul edilmekteydi. 33 harf, 1 kesme ve 1 yumuşatma işaretinden oluşan Kiril esaslı alfabenin yerine kabul edilen Latin esaslı yeni Özbek alfabesinde ise 29 harf ve 1 işaret (apostrof) bulunmaktadır. Bu kanunun 1. maddesinde zikredilen imla kurallarından bazıları ve bu kurallarla ilgili tespitlerimiz şu şekildedir:

I. Ünlülerin İmlası İle İlgili Tespitler:

Genel Türkçe ve Özbek Türkçesi ağızlarında sayısı 9-10'a kadar çıkan ünlüler, Latin esaslı yeni Özbek alfabesinde 6 işaret ile karşılanmıştır. Bu ünlüler şunlardır:

1. **A a** harfi:

1) *aka* “ağabey”, *alanga* “alev, ateş” gibi sözcüklerde ince sıra, geniş ünlüyü ifade eder.

2) *bahār*, *zamān* gibi sözcüklerin ilk hecesinde; *vaqt* “vakit”, *vahm* “vehim” gibi sözcüklerde **a** olarak telaffuz edilir ve yazılır (ÖTKLAİL 1999: 8).

Bu ünlü, hem geniş, düz, art (a) hem de geniş ya da yarı açık, düz, ön ünlüyü (e-ā) karşılar: *adras* (*ādrās*) “bir kumaş türü” ve *ana* (*ānā*) “işte”, *balık*, *aka* (*ākā*) “ağabey” ve Rusça aracılığı ile alınan *adress* “adres”, *anatomiya* “anatomi” gibi sözcüklerde yazıda tek bir işaretle gösterilen ünlü telaffuzda ise **a** ve **ā (e)** olarak iki farklı şekilde söylenmektedir.

Bu ve buna benzer başka unsurlar, Özbekçe ve alıntı sözcükler arasındaki farkı belirginleştirip tek yazı dilinde, iki dilin söyleyiş kurallarının bir arada kullanılması gibi bir durumu ortaya çıkararak Özbek Türkçesinin ses sistemine ve imlasına zarar vermektedir (Kuçkartay 1999: 124).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

2. O o harfi:

1) *opa* “abla”, *quyosh* “güneş”, *baho* “kıymet, değer”, *Lotin* “Latin”, *mahorat* “maharet” gibi sözcüklerdeki kalın sıra, geniş ünlüyü ifade eder.

2) *boks*, *mikrofon*, *termos*, *direktor* “direktör” gibi alıntı sözcüklerdeki ünlüyü ifade etmek için kullanılır (ÖTKLAİL 1999: 8).

Yarı yuvarlak, geniş, kalın (a-o arası) bu ünlü, Farsçanın etkisi ile ortaya çıkmıştır. Arapça ve Farsça sözcüklerdeki elif ile gösterilen bu ses, Latin esaslı yeni Özbek alfabesinde **o** ile gösterilir. Aynı şekilde Özbek Kiril alfabesinde de **o** ile gösterilmekteydi. Türkçe sözcüklerde Arap alfabesindeki elif ile karşılanan **a** sesi de bu işaretle gösterilir. Bunun yanında Rusça aracılığı ile Özbek Türkçesine giren batı kökenli alıntı sözcüklerdeki **o** sesi için de bu işaret kullanılır: *boks*, *mikrofon* gibi. Görüldüğü üzere bu harf de iki farklı sesi karşılamaktadır. İmla ve söyleyiş açısından bakıldığında bu durumun savunulabilir bir tarafı yoktur.

3. I i harfi:

1) *ish* “iş”, *iz*, *ilhom* “ilham”, *ikki* “iki”, *tülki* “tilki”, *valida* “valide” *qishloq* “köy, kışlak” gibi sözcüklerdeki ince sıra, dar ünlüyü ifade eder.

2) Birinci hecesinde **o'** ünlüsü bulunan sözcüklerin ikinci hecesindeki ünlü **i** olarak telaffuz edilir ve yazılır: *o'tin* “odun”, *o'rik* “erik”, *bo'lim* “bölüm” gibi (ÖTKLAİL 1999: 8).

Bu ünlü, Türkçe ve alıntı sözcüklerdeki dar, düz, ön ünlüyü karşılar. Fakat Türkçenin asli seslerinden biri olan dar, düz, art ünlü **ı** için yeni Özbek alfabesinde bir işaret bulunmamaktadır. Aslında Özbek Türkçesi ağızlarında ve konuşma dilinde bu ünlü mevcuttur. Örneğin Özbekler *balıq*, *qış* olarak yazdıkları sözcükleri “balık, kış” şeklinde telaffuz etmektedirler. Ayrıca büyük harf olarak **I** şeklinde yazılması da İngilizcenin imlasının esas alındığını göstermektedir.

4. U u harfi:

1) *üy* “ev”, *kün* “gün”, *buzoq* “buzağı”, *buloq* “pınar”, *uyqu* “uyku”, *yubiley* “jübile” gibi sözcüklerdeki kalın sıra, dar ünlüyü ifade eder.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

2) *qovun* “kavun”, *tovush* “ses”, *yovuz* “(yavuz) acımasız” gibi sözcüklerin ilk hecesinde **o** ünlüsü varsa sonraki kapalı hecede **v** ünsüzünden sonra **u** olarak telaffuz edilir ve yazılır (ÖTKLAİL 1999: 8).

Bu ünlü, **u** ve **ü** seslerini karşılar. Telaffuzda **u** ve **ü** olarak söylenen bu iki ünlünün tek bir işaretle karşılanması yeni Özbek alfabesinin bir eksikliğidir. Yine imlada *tuz* ve *tüz* “düz” sözcükleri aynı yazılırken anlamları farklıdır.

5. **o’ o’** harfi:

Bu harf *o’t* “ateş”, *o’zbek* “Özbek”, *semizo’t* “semizotu” gibi sözcüklerdeki kalın sıra, yarı geniş ünlüyü ifade etmek için kullanılır (ÖTKLAİL 1999: 9).

Özbek Türkçesi konuşma ve yazı dilindeki **o** ve **ö** sesleri için bu işaret kullanılır. Bu işaretin söz konusu iki sesi karşılaması alfabe açısından önemli bir eksikliklerdir. Örneğin, *bol-*, “ol-”, *böl-* sözcüklerinin yazımı aynı iken anlamları farklıdır.

6. **E e** harfi:

Bu harf, *ekin*, *esla-* “hatırla-” *ekran*, *kel-* “gel-”, *zehn* “zihin”, *kecha* “gece”, *atelye* “atölye” gibi sözcüklerdeki ince sıra, yarı geniş ünlüyü ifade eder (ÖTKLAİL 1999: 9).

Bu ünlü, Eski Türkçede ilk hecede bulunan **i** sesinin Özbek Türkçesindeki karşılığıdır: *kit->ket-* “git-”, *yir->yer* “yer” vb. Bunun yanında Arapça’dan Özbek Türkçesine girmiş bazı sözcüklerin ilk hecesindeki **i** sesinin yerine de kullanılır: *e’lon* “ilan”, *zehn* “zihin” vb. Ayrıca Rusça aracılığı ile batı dillerinden gelen alıntı sözcüklerdeki **e** sesi için de kullanılır: *telefon*, *atelye* “atölye”, *teatr* “tiyatro” vb.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi genel Türkçe ve Özbek Türkçesi ağızlarında ünlülerin sayısı 9-10’a kadar çıkabilmektedir. Bu ünlülerden **o’** (o-ö) harfi hariç diğer beş işaret Kiril esaslı Özbek alfabesinde olduğu gibi Rusçadaki 5 ünlü esas alınarak yeni alfabeye konulmuştur. Fonksiyonları ve söyleyişleri farklı olmasına rağmen, Rusçadaki ünlülerin sayısına eşitlenen bu altı harf, ünlü varlığı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

açısından zengin olan Özbek Türkçesindeki sesleri karşılamaktan uzaktır.

Çift ünlülerin imlasında da çeşitli sorunlar göze çarpmaktadır. Örneğin alıntı sözcüklerde mevcut olan çift ünlülerin (*ia, io* vb.) telaffuzda araya kaynaştırma ünsüzü (y) almasına rağmen (*material=materyal, biyologiya=biyologiya* vb.) yazıda gösterilmemesi anlaşılır bir durum değildir.

Yine Kiril esaslı alfabede yer alan **ѐ** “ya”, **ю** “yu, yü”, **я** “ya, ye” birleşik harflerine “*bir sese bir harf*” anlayışı bağlamında Latin esaslı yeni Özbek alfabesinde yer verilmemiştir. Ancak bazı ünsüzler bu durumun aksine iki işaretle karşılanmıştır. Bu konuyla ilgili tespitlerimiz ünsüzlerin imlasında söz konusu edilecektir.

II. Ünsüzlerin İmlası İle İlgili Tespitler:

Kiril esaslı Özbek alfabesindeki ünsüzleri karşılayan işaretlerle Latin esaslı yeni Özbek alfabesindeki ünsüzleri karşılayan işaretler arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Bunun yanında bazı seslerin telaffuzu ve yazımında da dikkati çeken özellikler söz konusudur. Şöyle ki:

1. **B b** harfi:

1) *bobo* “dede, büyükbaba”, *bahor* “bahar”, *majbur* “mecbur”, *zarb* “darbe” gibi sözcüklerdeki tonlu, patlayıcı dudak ünsüzünü ifade etmek için kullanılır.

2) *kitab* “kitap”, *yuzlab* “yüzlerce”, *kelib* “gelip” gibi sözcüklerin son sesinde **p** telaffuz edilse de **b** yazılır (ÖTKLAİL 1999: 9).

Türkçenin **-p** zarf fiil eki, Özbek Türkçesinde **-b** harfi ile yazılmaktadır. Fakat bu ek telaffuzda **-p** ile söylenmektedir. Bu ekin **-b** olarak yazılmasının sebebi Özbek Türklerinin asırlarca Arap alfabesi kullanmasıdır. Çünkü bu zarf fiil eki Arap alfabesinde de **-b** ile gösterilmekteydi. Telaffuzda **p** olarak söylenen zarf fiil eki ve bazı alıntı sözcüklerin sonunda bulunan **b** sesinin Türkçenin ses sistemine uydurularak **p** olarak telaffuz edilmesine rağmen **b** ile yazılmasının mantıklı bir izahını yapmak mümkün değildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

2. **Ch ch** harflerinin birleşimi:

Bu birleşim *choy* “çay”, *chiroyli* “güzel, alımlı”, *achchiq* “acı”, *uchun* “için”, *kuch* “güç”, *kech-* “geç-” gibi sözcüklerdeki ön sıra, tonsuz, karışık ünsüzü² ifade etmek için kullanılır (ÖTKLAİL 1999: 11).

Türkiye Türkçesindeki **ç** ünsüzünün karşılığı olan bu birleşim imla açısından her hangi bir karışıklığa yol açmasa da “*bir sese bir işaret*” kuralına uygun değildir. Bu harfin kullanılması Özbek Türkçesi imlasını aslında İngilizcenin imlasına yakınlaştırmaktan başka bir amaç taşımamaktadır.

3. **J j** harfi:

1) *jahon* “cihan”, *tijorat* “ticaret”, *rivoj* “gelişme” gibi sözcüklerdeki ön sıra, tonlu, karışık ünsüzü ifade etmek için kullanılır.

2) *jurnal* “dergi”, *projektor* “projektör”, *ajdar* “ejder”, *garaj* “garaj”, *tiraj* gibi sözcüklerdeki ön sıra, tonlu, sızıcı ünsüzü ifade eder (ÖTKLAİL 1999: 11).

Latin esaslı yeni Özbek alfabesindeki **j** harfi, Arapça ve Farsça sözcüklerdeki **c** sesi ile batı kökenli sözcüklerdeki **j** sesini karşılamaktadır: *jon* “can”, *tijorat* “ticaret”, *projektor* “projektör”, *garaj* gibi. Görüldüğü üzere iki farklı ses tek bir işaretle karşılanmıştır.

4. **X x** harfi:

x harfi, *xabar* “haber”, *xo‘roz* “horoz”, *xushnud* “hoşnut”, *baxt* “baht”, *mix* “çivi” gibi sözcüklerdeki art damak, tonsuz, sızıcı ünsüzü ifade etmek için kullanılır (ÖTKLAİL 1999: 12).

5. **H h** harfi:

h harfi, *hosil* “hasıl”, *hamma* “hep, bütün” *bahor* “bahar”, *isloh* “ıslah” gibi sözcüklerdeki tonsuz, sızıcı, boğaz ünsüzünü ifade etmek için kullanılır (ÖTKLAİL 1999: 12).

² Bu terim Özbek gramerciliğinde patlayıcı ve sızıcı seslerden oluşan birleşik ünsüzü ifade etmek için kullanılır. Örneğin Kiril alfabesindeki *ц* (t+s) gibi.

x, h harflerinin iki ayrı sesin karşılığı olarak alfabede yer alması Arap imlasına bağlı kalmakla ilgili bir durumdur. Söz konusu iki sesin bulunduğu sözcüklerin müstakil imla lügatlerin hazırlanması, telaffuzları aynı yazılışları farklı olan bu iki sesin yer aldığı sözcüklerin imlasında çeşitli zorluklarla karşılaşıldığını göstermektedir.³

6. Ng ng harflerinin birleşimi:

Bu birleşim, *yangi* “yeni”, *ko’ngil* “gönül”, *dengiz* “deniz”, *keling* “geliniz”, *bordingiz* “vardımız”; *ming* “bin”, *teng* “denk” gibi sözcüklerdeki arka sıra, tonlu burun ünsüzünü ifade etmek için kullanılır (ÖTKLAİL 1999: 11).

ng ise genizsel **n** (**ñ**) sesinin karşılığıdır. Bu ses telaffuzda **n** ve **g** şeklinde iki ses olarak telaffuz edilmektedir. Yani diğer Türk lehçelerinin birçoğunda olduğu gibi genizsel olarak telaffuz edilmemektedir. Aslında bu durumu alfabenin dile bir etkisi olarak algılamak da mümkündür.

7. Sh sh harflerinin birleşimi:

Bu birleşim, *shahar* “şehir”, *shisha* “şişe”, *ishq* “aşk”, *bosh* “baş”, *tosh* “taş” gibi sözcüklerdeki ön sıra, tonsuz, patlayıcı ünsüzü ifade etmek için kullanılır.

Sh harfleri iki ayrı sesi karşılarırsa onların aralarına ‘ (apostrof) işareti getirilir: *Is’hoq* “İshak”, *as’hob* “asap” gibi (ÖTKLAİL 1999: 10).

sh birleşimi imlada bazı karışıklıklara neden olmaktadır. Örneğin bazı sözcüklerde bu ses bir birleşim olarak değil de sözcüğün iki ayrı sesi (s ve h) olarak yer alabilmektedir: *İshoq* “İshak”, *ashob* “asap” sözcüklerinde anlam karmaşasının önlenmesi için de **s** sesinden sonra ‘ işareti kullanılmaktadır: *İs’hoq*, *as’hob* gibi.

Yukarıdaki tespitlere ek olarak şunları da ayrıca belirtmemiz gerekmektedir:

³ Bk. “X” ve “H” lik Sözlerning İmla Lügati (Tüzüvçiler: X. Muhiddinova, S. Yusupova, G. Sadriddinova, A. Ekberova), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sen’et Neşriyati, Taşkent, 1993.

Bulunma durum eki **-de**, ayrılma durum eki **-den** ve belirli geçmiş zaman eki **-di** telaffuzda **t**'li şekilleri ile söylense de **d** ile yazılırlar. Bunun sebebi, eklerin fonetik varyantlarının göz önüne alınmaması ve tek şekilli olarak kabul edilmesidir.

Latin esaslı yeni Özbek alfabesi bazı sözcüklerin yazımında Kiril esaslı alfabeyle göre farklılıklar göstermektedir:

Kiril Alfabetinde

октябрь (oktyabr')
шовилламоқ (şāvillāmāq)
нуқтаи назар (nuqtai nazar)
кўпдан-кўп (kōpdan-kōp)
сўз боши (sōz bāşi)
буғдай ранг (buğday rang)
(ÖTKLAİL1999: 4).

Latin Alfabetinde

oktabr "ekim"
shovullamoq "şavullamak"
nuqtayi nazar "noktainazar"
ko'pdan ko'p "çok fazla, aşırı"
so'zboshi "söz başı"
bug'doyrang "buğday rengi" vb

metall "metal", *kilogramm* "kilogram", *kilovatt* "kilovat" gibi alıntı sözcüklerin sonundaki çift ünsüzlerden sadece birisi telaffuzda söylense de yazıda ikisi de gösterilir. Fakat bu sözcüklere aynı sesle başlayan bir ek eklense, sözcüğün sonundaki sesin birisi yazılmaz: *metall + lar = metallar* "metal + ler", *kilogram + mi = kilogrammi* "kilogram mı" gibi.

Yukarıdaki tespitlerden de anlaşılacağı üzere Latin esaslı yeni Özbek alfabesi İ. Kuçkartay'ın belirttiğinin aksine Özbek Türklerini Türk dünyası ile kuvvetle bağlayan canlı bir köprüye dönüştürmekten uzaktır. Hatta bilim adamının Kiril esaslı alfabe ile ilgili olarak dile getirdiği olumsuzlukları da gidermekten oldukça uzak bir görüntü arz etmektedir. Yani Kiril esaslı Özbek alfabesinde karşılaşılan zorlukları daha da arttırmıştır.

Bu alfabenin varlığı, Türk dünyasının ortak alfabetini oluşturma çabaları bağlamında Türkiye'de ve Türkiye dışında değişik zamanlarda yapılmış olan kurultaylarda kabul edilmiş olan 34 harflik alfabenin uygulanabilirlik şansını da ortadan kaldırmaya hizmet etmektedir (Öztürk 2001: 765). Çünkü gerek yazılı gerekse sözlü iletişimde söz konusu alfabe birçok açıdan eksiklikler ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*

karmaşıklıklar ihtiva etmektedir. Bu durum 1995'te kabul edilen kanun çerçevesinde hazırlanan çeşitli Özbek Türkçesi imla kılavuzlarında da belirtilmektedir.⁴ Yaklaşık bir asırlık bir süreçte dört farklı alfabe kullanmak durumunda kalan bir lehçenin bu çeşit zorluk ve olumsuzluklarla karşılaşması bir noktaya kadar anlaşılabilir. Fakat bariz bir şekilde göze çarpan olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve eksikliklerin giderilme yoluna da gidilmemesi de oldukça düşündürücüdür.

KAYNAKÇA

- ALİYEV, A. ve SADIKOV, S. (1994), *Özbek Edebiy Tili Tarihiden*, "Özbekistan" Neşriyatı, Taşkent.
- COŞKUN, Volkan, (2000), *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları:752, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1998), *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yayınları/93, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1993), *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GULAMOV, A. vd. (1977), *Özbek Tili Morfem Lügati*, "Okıtuvcı" Neşriyatı, Taşkent.
- "X" ve "H" lik Sözlerning İmla Lügati (Tüzüvçiler: X. Muhiddinova, S. Yusupova, G. Sadriddinova, A. Ekberova), (1993), Gafur Gulam Namidegi Edebiyat ve Sen'et Neşriyatı, Taşkent.
- KOÇAOĞLU, Timur, (1999), "Türk Ülkelerinde Latin Alfabesine Geçme Sürecinde Başlıca Meseleler", *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, s. 675-678, Ankara.
- KUÇKARTAY, İristay (1999), "Latin Esaslı Yeni Özbek Alfabeti (Kabul Edilmesi ve Uygulanması)", *Atatürk'ün Harf Devrimi ve Türk Dünyasına Yansımaları Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, KTÜ. Yayınları, s. 121-125, Trabzon.
- MUHTAROV, U. ve SANAKULOV, U. (1995), *Özbek Edebiy Tili Tarihi*, "Okıtuvcı" Neşriyatı, Taşkent.

⁴ Bk. *Özbek Tilining Kiril Ve Latin Elifbeleridegi İmla Lügati* (Tüzüvçiler: T. Togayev, G. Tavaldiyeva, M. Ekremova), "Şark" Neşriyat-Matbaa Konserni Baş Tahriyatı, Taşkent, 1999, s.4.

-
- Özbek Tilining İmla Lügati* (Tüzüvçiler: Şevket Rahmatullayev, Azim Hacıyev), (1995), “Okıtuvçı” Neşriyatı, Taşkent.
- Özbek Tili Grammatikası Ve Puntuatsiyasi Meseleleri* (Red Kollegiya: G. Abdurahmanov, H. Gaziyeve, T. Rüstemov), (1959), Özbekistan SSR Fenler Akademiyası Neşriyatı, Taşkent-Namangan.
- Özbek Tilining İzahli Lügati (I-II)*, (1981), “Rus Tili” Neşriyatı, Moskova.
- Özbek Tilining Kiril Ve Latin Elifbeleridegi İmla Lügati* (Tüzüvçiler: T. Togayev, G. Tavaldiyeva, M. Ekremova), (1999), “Şark” Neşriyat-Matbaa Konserni Baş Tahririyatı, Taşkent.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, (2001), “Yeni Özbek Alfabeti İle Yayınlanmış Bazı Kitaplar Ve Düşündürdükleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz/II, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 761-765, Ankara.
- RIZAYEV, S. ve BORANOV, N. (1992), *İmla Lügati* (Başlangıç Sinfler Üçün), “Okıtuvçı” Neşriyatı, Taşkent.
- TACEMEN, Ahmet, (1994), *Rus Egemenliğindeki Türklerin Alfabelerinin Değiştirilmeleri -1769-1940-* Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 68, Kayseri.
- TOYÇİBAYEV, B. (1996), *Özbek Tilining Terakkiyat Baskıçleri*, “Okıtuvçı” Neşriyatı, Taşkent.
- TURSUNOV, U. vd., (1995), *Özbek Edebiy Tili Tarihi*, “Okıtuvçı” Neşriyatı, Taşkent.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/6 Fall 2008*